

Nemzeti Társalkodó

October 14dik napján 1834

Bírálói Észrevételek.

(ez évi folytatás 1 — 14, 17 — 27, 35 — 40, 49 — 61, 229 — 242, 243 — 258)

(I Leopold császár kereskedés' béhozatalára, 's manufacturák' felállítására inti Erdély' Rendeit. — 1702ben tervek napkeletre kereskedésről a' Dunán-le 's Fekete-tengeren. — Lengyel- Erdély - és Oláhországokon által. — Odera, Murva, Dana összekapcsolatni javalltatnak. — Erdély' 1703beli országgyűlése' Biztosságának véleménye, gróf Bethlen Miklós-nak az erdélyi belső külső kereskedés' elé mozdítását tárgyazó tervéről.)

Hogy az ország' Rendei martius' 10ik napjára Fejérvárra mind öszvegyűljenek, lehetetlen volt; annakokáért az országos ülés ezen hónapnak nem 10, hanem 19ikén nyitott-meg, 's akkor a' fennebb megnevezett királyi biztos által I Leopold' nevében a' Rende'k' elébe következő előadások terjesztettek:

„ *Contenta*

*Propositionis, nomine suae caesareae regiae-
que Majestatis, inclytis dominis Statibus
Transylvaniae per me Comitem de Seeau
19-a martii 1703 Albae Juliae factae.*

Primum. Postulatur ab inclytis dominis Statibus pro hoc currente anno pro contributione militari summa unius millionis florenorum rhenensium.

Secundum. Ut quantum contributionis inclyti domini Status fraterne inter se repartiantur.

Tertium. Admonetur tam inclytum regium Gubernium, quam dicti domini Status: ut introductionis commercii curam habeant, deque modo et via, quibus introductio ista commode in effectum deduci, et etiam manufacturae in hac provincia erigi queant, opinionem suam in scripto exhibeant, pro ulteriori revivione, approbatione, et benigna caesarea resolutione ad augustam aulam remittendam.

Quartum. Assecurantur nomine suae caesariae Majestatis dicti domini Status de contentatione praetensionum magazinalium, et in eum finem assignato fundo quadraginta quinque crucigerorum ab uno quoque centenario salis transylvanici in Hungaria distracti, ex cassa salinaria percipiendorum, ita tamen: ut hucusque perceptae, et in futurum percipiendae pecuniae illis consignentur, quorum praetensiones magazinales sunt in liquido.

Quintum. Assecurantur domini Status, in specie fiscalitates possidentes, et qui for-

te ex sinistro rumore, quasi propter productionem praeterita aestate factam 185) periclitarentur: neminem contra jus, et dictamen legum patriarum in bonis fiscalibus ab ipsis possessis turbatum iri.

Sextum. Inclytis dominis Statibus exponitur: quam grave et injustum sit, in repartendis contributionibus aequalitatem non observare, et onera publica juxta cynosuram justitiae non distribuere.

Admonentur: ut tot hunc super passum emanatis benignis caesareis decretis tandem satisfiat; et sepositis omni partialitate et interesse privato, onera publica proportionate singulis imponantur“ 186).

Jól tudta l Leopold: mint nem foly kereskedés, mint nem léteznek kézművek Erdélyben; annakokáért a' fennebb szóról szóra elmondott kir. előadások' harmadik pontjában inté mind a' Kormányt, mind a' Rendekeket: legyen gondjok a' kereskedésnek Erdéiybe béhozataláról, és adjanak véleményt,

185) Ezen productio' históriáját megírta gróf Bethlen Miklós — ki az akkori productionale forumnak egyik ítélő bírója volt — Önéletírása' II könyvének XXVik részében.

186) Kéziratból. — Ezen hatodik és a' második pont' következésiben hazánk' Rendei az adónak egyaránt leendő felosztatása iránt olyan határozatot tettek, mellyel maga a' k. biztos is tökéletesen megelégedett. Miből állott azon határozat, 's mi lett annak kimenetele, megolvashatni gr. Bethlen Miklós' Önéletírása' II könyvének XXVIik részében.

miképpen eshetnék meg ama' béhozatal, 's állíthatnának manufacturák? Ezen kir. előadás' következésében tanácskoznok kelle tehát kereskedésről az ország' Rendeinek; de tanácskoznok kelle cancellarius gróf Bethlen Miklós' kereskedési terve' következésében is.

Gróf Bethlen Miklós ifjusága' néhány esztendeit Német — Holland — Belga — Francia — Angol — és Olasz-országokban töltötte. Lakott Bécsben, Heidelbergában, Utrechtben, Leydában, Londonban, Párizsban, Velenczében. Utazásaiból hazatértével — 1665ben — beszélt — mi akkor Erdélyben nagy ritkaság volt — német, francia, angol, olasz nyelveken is, 's mivel az olvasást tanulást nem csak a' heidelbergai, utrechtii, leydai akadémiákban tanulásakor, hanem azután is mindég kedvelte, folytatta: olly gazdag tudományu lett, hogy erdélyi „Solonnak“ neveztetett.

Idegen országokban divatozó kereskedésből jóllétet látott áradni magánosokra — hazákra; innen ámbátor Erdélyben az ő korában is azon balgatag káros balvélekedés uralkodott: hogy magyar nemes embernek kereskedést folytatni szégyen; ő mindazonáltal nemes honfiainál — legalább e' tekintetben — felvilágosultabb ésszel birván: kereskedést folytatni éppen nem átallotta, 's abból nem csekély jövedelmet is vett.

„Hajlandó voltam a' tisztességes kereskedésre“ — imigy nyilatkozik egy helyt

életírásában. „Bort őszszel, mindenkor sokat igyekeztem szerzeni, ha láttam: hogy a' magam majorság — és dézma — egy szóval, hogy a' jövedelem-borom nem elégséges minden szükségre és körcsomáimra; ebbe soha nem is vesztettem. Búzát is sokszor, mikor olcsó volt, sokat bészédtem, 's egy-szernél többszer ebben sem vesztettem. Sóval is kereskedtem, 's ebben sem vesztettem, sőt az háromból nyertem majd minden értékemet; mert csak a' jószágom' jövedelme soha azt a' sok költséget végbe nem vitte volna, a' mellyet énnékem kellett tennem. Ökörrel, borbécséssel is néha, de ebben néha szerencsétlen voltam. A' feleségeim néha méz, méhser, viasszal próbálták, mint-hogy azon kívül is az én méhem' égetbor' és a' juhok' tehenek' jövedelme az ő zsebbevaló pénzek lett volna; de nem nyertek a' gond és reménység' ez képest“ (187).

A' kereskedésnek ön magára nézve tapasztalt hasznait hazájára is ki árasztani vágyván, a' végett több ízben kereskedési tervet dolgozott, igen nevezetesen 1689ben is.

Ezen esztendőben tanácsos lett. 1691ben cancellarius; 1702ben Bécsbe ment.

Ott akkor Lajárd András, Segevits Tamás és mások azon gondolkoztak és ügyekeztek, hogy napkeleti kereskedésre az addiginál rövidebb és haszonhajtóbb kereskedési utat nyissanak.

187) Gr. Bethlen Miklós' Önéletírása' I könyvének IVik részéből.

A' genevai születésű Lajárd norinbergai 's bécsi kereskedő volt; annak okáért — saját javát tartva szem előtt — keleti kereskedés' útjának a' Dunát, az Európa 's Ázsia közt fekvő Fekete-tengert javallta. Az angol Segevits tervében különösen angol hazafiai' 's hollánd szomszédjai' — hasznokat czélzotta, 's azon angoloknak és hollándoknak, kik keleti kereskedést üzni vágytak, legrövidebb úttól azt ajánlotta, hogy az Éjszak — és Kelet tengeren (Nord-und Ost-See) hajózzanak Danzigig; onnan Lengyelországban a' Vistulán (Weichsel); Erdélyben Brassón; Havasalföldén vagy Oláhországon keresztül menvén, Várnánál szálljanak a' nevét vize' setetségéről kapta Fekete-tengerre. Forgott szóban egy harmadik terv is. Annak kigondolója hasonlólag a' Kelet-tengertől kezdve javallt utat a' Fekete-tengerig; de Segevitstől különbözve. Fekete-tengerbe ömlik — így gondolkodott ő — a' Duna; Kelet-tengerbe az Odera; e' kettő közt folydogal a' Murva, még pedig a' Dunába szakadva. Vizcsatorna által öszve kell tehát kapcsolni a' Murvát a' tőle nem messze eredő Oderával, 's a' Kelet-tengertől fogva, a' Fekete-tengerig — Európán keresztül — készen lesz a' vizút.

1702ben augustusban érkezett gr. Bethlen Miklós Bécsbe 's ott múltatott december' 15ik napjáig. E' néhány hónapi időszak alatt ötet — mint a' Magyar és Erdélyországban leendő kereskedésnek ohajtóját — mint 1 Leopold császárnak kedvelt emberét — Lajárd

és Segevits felkeresték, 's kereskedési terveik' elősegítésére felszollították.

Ő is felvitte volt Bécsbe 1689ben kereskedés' előmozdítása' tekintetéből készített tervét, 's most hogy vagy e' tervben, vagy a' Lájárdé, Segevitsében álló javallatok elfogadtassanak, mind a' ministereknél mind a' császárnál munkálódta; de sikerellenül.

„Egy ánglus, Thomas Segevits;“ — írja gr. Bethlen Miklós 1702beli ön tettei' sorában — „és genevai fi, de norinbergai és bécsi kereskedő derek ember, mindenik református; és egy N. N. Vecselli nevű orosz: az orientale commerciumnak a' Dunán, és részszerint Lengyelországon és Erdélyen által való felállítására igyekezék. Projectizáltak. Császárral, kamarával tractáltak.

A' genevai — Andreas Lajard, maga költségén, szerencséjén próbát is tőn le a' Dunán Landor-Fejérvárig is, és talám Konstantzinápolyig is. E' vitte le Budáig Tholdalagit, az én cselédimmal, egyetmásimmal a' maga hajóján, és onnét én vittem a' (Lajard) sok szép posztóját, arany-ezüstcsipkéjét Erdélybe, mellyről majd in anno 1705 bővebben szóllok. E' mind a' Dunát, Fekete-tengert; Konstantzinápolyt — Segevits pedig tengert, Dantzka, Vízla 188), Erdély, Brassó, Havasalfölde,

188) Dantkának Danzig; Vízlának a' Visztula Weichsel mondatott gróf Bethlen Miklós' idejében. Lásd: Magyar Encyclopaedia. Az az: minden igaz és

Várna, Fekete tenger — és Persiát emlegette, és azt állította: hogy ő már megis járta, próbálta; de ő azon az uton hat hónap alatt megjárta kalmáráruval jövessel menéssel Angliából Persiát; és így egy esztendőbe járja meg azt kétszer, a' mit most a' tengeren ánglus, hollandus nehezen járja meg egyszer. Sok volna azt le irni ide. Úgy is volt az, hogy ez az ánglus volt Brassón által egyszer olyan formán császár' passussával, és akkor mint egy álmat beszéllé Apór a' guberniumba, de — — — csak mulólag, és inkább contra mint pro. Emez pedig csak elsietett, és a' guberniumhoz sem jött. És most kitől hallott én róllam mind ő, mind a' más kető: én nem tudom; elég az, hogy ők szálásomra jöttek. Az ánglust az hannoveri elector' residense hozta oda, és szépen is recommendálta mind személyét mind projectumát.

Egy gróf Felset rendelt volt akkor a' császár az ilyen commercialek' forgatására. Kérének azért engem im ezek: hogy beszélljek gróf Felssel voltaképpen a' dolgról. Elmentem egynehányszor; mind az ő, mind az én projectumokat felforgattuk, ő is, a' mások is kérének: hogy a' császártól kérjem praesesnek gróf Kaunitzot, az imperii vice cancellariust, qui hoc tempore

hasznos hőlcseségnek szép rendbe foglalása, és magyar nyelven világra bocsátása. Apátzai Tsere János által. Ultrajecti. CIO IOC LIH 12öd rét. 122. 263 l.

omnium iudicio erat dignissimus primi ministri honore. En in privata audentia eljárók benne. A' császár határozatlan választ ada; de én osztán nem győzém Bécsbe effectumát várni. Nem is lett semmi derék dolog belőle, mert úgy volt a' dolog intézve hogy a' haereditaria provinoidák-ból a' Niegerbog, és Magyarországból, és szegül végül én is Erdélyből együtt conféráljunk de isto commercio levantico.

Ekkor projectizálta, nem tudom kicsoda: az Odera és March' — magyarul Murva vize' — conjunctioját per certos canales, salvo alias utriusque fluminis naturali cursu, hogy a' Dunáról az Odera vizén által szállitassanak terhet, et vice versa. Gróf Traun — Landmarschall — beszéllet sokat velem felőlle, és mondta: „„Demonstratum est per talium peritos possibile esse; sed sumptus et animus nobis desunt.““

En ezeket hallván és látván, kívántam hazámnak szolgálni azzal a' (1689ben írt) projectummal ha lehetett volna; melly mint forgattatott 's vétetett Erdélyben in anno 1703 gyűlésbe: ott megírom“ 189).

Még Bécsben létében általlátta tehát gr. Bethlen Miklós, hogy a' Dunán le Fekete-tengerre kereskedő hajó evezni — ángol, holland vagy más nemzetbeli Lengyel — Erdély és Oláhországon által kereskedést folytatni — Odera Dunával öszvekapcsolatni — nem

189) Gr. Bethlen Miklós' Önéletírása' II könyvének XXVik részéből.

fog; 1689ben dolgozott saját tervével még sem hagyott fel, hanem foganatosítás végett bényújtotta I Leopoldnak. A' császár következő esztendőben az iránti vélekedéseik' megtételére lelküldötte a' királyi kormány-
nak és ország' Rendeinek.

E' szerint az 1705ban martiusban Fejérváratt tartatott országgyűlés hazai kereskedés' előmozdításáról tanácskozásra serkentetett mind a' királyi előadások' harmadik pontjánál, mind a' gr. Bethlen Miklós' tervénél fogva; de mielőtt e' tárgyban végtanácskozásba bocsátkozott volna, egy kilencz tagból álló bizottságot nevezett ki, hogy az a' nevezett gróf tervét meg vitassa, 's tartalmáról vélekedését adja.

Tervében a' gróf azt javallta: hogy az erdélyi belső, külső kereskedés' előmozdítására részvényesekből alakuljon egy társaság, 's annak ügyét főbleg részvényes tagokból választandó előlülő, tanácsos, titoknok 's több e' félék vigyék.

Az országos biztosság' véleménye ezen tervről ez volt:

„Az méltóságos erdélyi regium Gubernium' és három nemzetből álló nemes Erdélyországának Statussitül, az méltóságos gróf úr, Bethlen Miklós uram eö kegyelme' kereskedésről való projectumának discutálására deputáltatott személyek' alázatos censurája.“

„Megolvasván 's ruminálván ezt az commerciumról való nagy munkát meg-

valljuk: nem lehet nem dicsérniünk az projectator ur' eö kegyelmé' elméjét és munkáját, kibül kilátszik hazájához való buzgó indulatja; és ezt is szemérem nélkül megvalljuk: hogy az mi elménkkel ezeket az más idegen országokat illeto' állapotokat, kikirül ebben az munkás munkában sok helyt emlékezet van, meg nem foghatjuk, úgy mint maga ennek az munkának autora, mind a' munka kívánna. Mindazonáltal a' mennyire a' mi csekély elménk (mind a' kik e' féle commercialis állapotban idioták is vagyunk) felért, mind azt, a' mit practicabilénak látunk ebben az hazában, mind azt, az kit impracticabilénak gondolunk, feltettük. A' mi azért a' mi itéletünk szerint illeli a' practicabiléket; látunk ollyat“

1. „Az eökerrel való kereskedésben, mivel Isten ökröt az hazában eleget adott, ezzel jó rendben vévén eö Felsége' kegyelmességébül mind Bécsben az praevenditiot, mind itt az Havasalföldébül és Moldvábül kihozandó ökröknek praeemptióját, secure kereskedhetnének az haza' fiai. Ez pedig így lehetne meg: hogy eö Felsége disponáltatná az havasalföldi és moldvai vajdákat, hogy söhön ne engednék meg az marhával való kimenetelt, hanem ezen az mi országunkon való passuson, 's mi ott megvévén az ökröket, hajtatnók föl Bécsben, ott pedig legelőszer volnának kötelesek arra az bécsi mészárosok, hogy az mi ökreinket vennék meg, akár mennyi ökrök volna másho-

vá való; innen pediglen csak azok hajtsák, a' kik a' compániában lesznek."

2. „Azt is igen hasznosnak tartanók a' mi itéletünk szerint: hogy semmit, valami a' mi hazánkban terem, más országból ne volna szabad behozni; így a' melly pénzt most borért, búzáért Moldvában és Havasalföldiben visznek, az nálunk maradna."

3. „Az dohány iránt is, hogy ez hazában vessenek: javalljuk, és hogy korcsmán a' falukon a' dominus terrestris, az városokon a' váras korcsmáján árulják, és másutt ne, hasznosnak itéljük."

4. „A' törökbúzát is nem javalljuk nem vetni, minthogy a' szűk búza' idején tapasztaltuk, hogy ha az nem lőtt volna: crepált volna a' szegénység; hanem hogy bő búza' idején ne öröljék, azt javalljuk; szűk búza' idején pedig, sit in arbitrio magistratus; az öröltettesse."

5. „Hogy az kereskedésre nézve az ország a' harminczadokat megárendálja, szükségesnek tartjuk; mert a' nélkül a' commercium soha bottlás és akadály nélkül nem folyhatna."

6. „Igen approbáljuk: hogy a' mesteremberek mezei és szőlő mankát ne méveljenek, hanem, kiki maga mesterségét." —

7. „Summa summarum, a' mi itéletünk és tetszésünk ez: hogy az mi hazánkban terem, azzal való kereskedés álltassék föl jó rendben és folyon, de minden hazafiának szabad lenne kereskedni, hogy az liber quae-

stus ne impediatatnék, az ökören való kereskedésen kívül; mert azt így értjük: hogy az hazafiai gyűjthetik ebben az országban de Pécsben ne vihessék, hanem a' companiának adják."

„Eddig szollottunk azokról, kiket practicabileknak itéltünk; már szollunk azokról, kiket impracticabileknak vélünk."

„Azon kezdi el a' projectator úr eő kegyelme, hogy jól mondotta volt, valaki mondotta volt, hogy „Pecunia nervus belli etc." Bizony a' kereskedésnek is nervusa az, és olly fundamentuma, sine quo non. Mint hogy penig ez illyetén commerciumhoz, kirül eő kegyelme per longum et latum ír, nem tíz, húsz, vagy harmincz ezer forint köllene (noha csak azt is ki adná ebben az societásban, vagy commerciumban, nem tudom) hanem száz vagy két száz ezer legalább; erre az haza insufficient; mert ez nem hogy száz, vagy két száz ezer forintot adhatna, de alig hiszem, hogy harmincz ezerre is menne, ha bizonyos csálhatatlan nyereséget mutatna is valaki neki. Ebben az hosszas munkában pedig az praemissakon kívül nem hogy bizonyos és kevés ideő alatt be jöhető hasznot látnánk, de sőt ejesztéseket."

1. *„Hogy valaki beadja a' pénzt, se maga se maradéka föl ne vehesse."*

2. *„Dato sed non concessio, ha haszon jöne is abból az commerciumból, de hat hét esztendőre érhetné ember jócskán gyü-*

mölcset; az embernek pedig bajos az bizonyos vagyont az reménységért csak kiadni.“

5. „Anglus, hollandus, német etc. kirül ezen munkában emlékezet van, természetek szerint mind felette hajlandók a' kereskedésre, mind pedig tudósok; de mi, kivált azok, a' kik pénzt adhatnának ezen commerciumban, nem hogy kereskedni tudnának (mivel nemzetségekbül sem volt soha kereskedeő) de azt sem tudják: miben álljon az kereskedés, és ebbül a' következnek, hogy azok az tanult hatalmas nemzetek minket-magunkkal is jötehetetlen tudatlanokat — rettenetesen megcsalvának, 's bajos volna nekünk Angliában pörlenünk. Egy szóval: Az mi elménk nem penetralja, hogy secure a' mi hazánk ezen az uton illy nagy czégeres commerciumban vágja az fejszét, kire a' projectum szerint csak praeses, tanács, secretarius és több szükséges szolgák' fizetésére annyi pénze menne ki, hogy az mit a' vámon nyerne, odalenne az harminczadon; a' mint is elég példa clöttünk és recens a' palatine commercium, az még durala a' sok szolgára annyi fizetés ment ki, hogy az possessorok nem láttak annyi hasznot belöle,“

„Ijeszt felette igen minket ez illeten nagy ligaju kereskedés, és annak az orientalis compániának, kirül ebben az munkában emlékezet van, sok király, fejedelem és nagy emberek, nagy károkkal való elromlása, a' kit csak egy becsi ember evertalt.

A' kit is ha, a' kiben német fejedelmek, urak sok pénzekkel interessa:usok voltak, egy bécsi ember evertalhatott, azoknak az nagy tekénteteő és tehetségeő embereknék kárával, hát mi minder tehetség és tekintet nélkül valók, mint ígérhetnénk magunkat.“

„Igy lévén az mi csekély opinionok, mi csak nem javallhatjuk azt a' nagy ligáju idegen nemzettel való commerciumot; hanem az mint az projectator ur eő kegyelme előttünk exponálá, magok hogy azok az ánglus kereskedők hozzák ide bé az portékát, és ha akarjuk venni azon az áron adják nekünk, a' kin Bécsben vennők, ha pedig nem akarjuk venni, vigyék ki az hová akarják; hanem azon legyünk: hogy ezen az erdélyi harminczadon harminczadoljanak és nem másutt.

Keresztesi Sámuel mpr.

Bethlen Sámuel mpr.

Idősb. Vass György mpr.

Valius Sámuel mpr.

Körösi Nagy Dániel mpr.

G. Pekri Leőrintz mpr.

G. Bethlen László mpr.

Inczédi Pál mpr.

Weber János“ mpr. 190).

*Mi lett ezen országos biztosok' véleményének, 's azzal együtt saját tervének is ki-
menetele? arról gróf Bethlen Miklós Ön
életírásában röviden következőleg ír: „A'
melly projectumot Bécsbe de commerciis bé-
adtam volt, azt az Udvar beküldte, és pa-
rancsolta a' Guberniumnak: hogy küldjék
censurájokat ad informationem suae Maje-
statis. Az ország azért deputált mind az*

három natioból 6 vagy 9 személyt, hogy Keresztesi Sámuel praesessége alatt adjanak opiniot azok az országnak rólla, kik is tisztességes recognitiot tettek rólla, kivált quoad domestica vel intrinseca patriae mercimonia; extranea magna commercia captum suum superare fatebantur. De ebbe akadályt tőn a' háboruság. Az oda felmentített Andreas Lajard is bėjött vala Lándor Fejérvárról ennek munkálkodására. Én az árujában sokat eladtam volt, mellyekről computus és quietantia vagyon; a' többit Szebenbe vitte 's adta, 's maga alig szalada ki az országból" 191.)

Láttathatna Recensens még erdélyi kereskedést, ipart tárgyazó — eddig elé nyomtatásban nem látott — historiai adatokat az 1688 és 1718 közötti korból; igen nevezetesen, és nem kevés számmal, az 1719 és 1768 közöttiből; de itt mostan csak annyit kellett bėbizonyítania: hogy amaz 1688tól 1718ig lefolyt nyomoruságos idősakban is volt olyan fejedelmünk, hazánkfia, 's országgyűlésünk, ki és melly Erdélyhazánk' iparja 's kereskedése' jobb állapotba helyheztetéséről legalább gondolkozott, 's ennyit, ugy hiszi Rec. bėbizonyított; mert hogy 1 Leopold, gróf Bethlen Miklós, és az 1703beli martiusi országgyűlés gondolkozott, ez a' felhozott historiai adatokkal eléggé meg van mutatva. (Folytatása következik).

191) Gr. B. M. Önéletírása' II. könyve' XXVI. r.